

Desanka Nikolić

KA PROBLEMU ETNOLOŠKOG PROUČAVANJA SOCIJALIZACIJE

Saradnja Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti sa Etnografskim institutom Slovačke akademije nauka

Saopštenje je nastalo iz želje da se širem auditorijumu etnologa pruži informacija o saradnji između Etnografskog instituta SANU iz Beograda i Etnografskog instituta Slovačke akademije nauka iz Bratislave na zajedničkim ispitivanjima iz oblasti etnokulturnih i etno-socijalnih procesa u savremenosti Slovaka i Srba.

Saradnja je započeta krajem 1982. godine, a do 1985. godine uvršćena je u problemsko-tematski plan naučne saradnje Saveta akademija SFRJ i Akademije ČSSR. Ciljevi saradnje predviđeni zajedničkim programom jesu: da se ličnim kontaktima, saopštavanjima rezultata istraživanja i njihovim objavljivanjima u zajedničkim publikacijama, kao i u publikacijama obeju ustanova, doprinese unapređivanju međusobne razmene naučnih iskustava, podstaknu svestranija naučna objašnjenja savremenih tendencija u kulturama Slovaka i Srba, a samim tim i da se etnološka nauka obogati novim saznanjima u teorijskom i metodološkom smislu.¹

Sadržinski program saradnje obuhvata istraživanja dve veće tematske celine. To su:

Savremeni obrasci ritualnog ponašanja sa podtemama: a) Obrasci ritualnog ponašanja u radnoj organizaciji, i b) Obrasci ritualnog ponašanja u braku.

¹ Dopisom Srpske akademije nauka i umetnosti br. 363/15 od 8. decembra 1982. godine Etnografskom institutu SANU ponuđena je saradnja sa Etnografskim institutom Slovačke akademije nauka iz Bratislave. Na sednici Naučnog veća Etnografskog instituta SANU data je preporuka da se saradnja prihvati, što je odlučeno na Zboru radnika ovoga Instituta 21. decembra 1982. godine. Između instituta, učesnika saradnje, usledila su međusobna usaglašavanja istraživačkih zadataka. Određeni su: tematika i ciljevi istraživanja, kao i forme saradnje, što je naznačeno u protokolima Etnografskog instituta SANU 1984. godine i Etnografskog instituta SAN 1985. godine, kojim se predviđa da se saradnja nastavi do 1990. godine.

Savremeni kulturni obrasci socijalizacije sa podtemama: a) Kulturni obrasci socijalizacije u porodici, i b) Kulturni obrasci socijalizacije u naselju.

Ovom prilikom ćemo se osvrnuti na neka teorijsko-metodološka pitanja pri izradi koncepcije proučavanja druge podteme, socijalizacije dece u porodici, a zatim ćemo izneti svoja zapažanja na osnovu rezultata početnih terenskih istraživanja, koja smo obavili tokom 1986. i 1987. godine.

Materija o kojoj je reč, detinjstvo u porodici, nije izostavljena iz etnološke bibliografije. Osim, koliko nam je poznata, jedne posebne publikacije na tu temu iz pera Tihomira Đorđevića, mnogi autori monografsko-tematskih ispitivanja kulture seoskog stanovništva u Srbiji od kraja XIX veka naovamo, skretali su pažnju na status deteta u porodici, opisujući ritualne postupke okoline oko njegovog rođenja i prihvatanja, očuvanja zdravlja i uključivanja u svet odraslih. U radovima novijeg datuma, u kojima se više insistira na porodici kao instituciji, tematika detinjstva našla je mesta u raspravljajima o međugeneracijskim odnosima, kao i u odeljcima ovih tekstova koji govore o funkcijama porodice, među kojima je i vaspitna, namenjena osposobljavanju njenih mlađih članova za uloge koje će vršiti u životu.²

Ovaj aspekt proučavanja porodične ustanove dobija još jednu dimenziju ako se posmatraju postignuti efekti porodičnog vaspitanja u procesu formiranja onih crta ličnosti koje odgovaraju tipskim odlikama vladajućeg kolektivnog ponašanja, ili kako bi rekao E. From: »Karakter pojedinca se u odnosu na grupni karakter posredstvom porodice uobličava tako da se pojedinačne želje podudaraju sa potrebama njegove društvene sredine.«³ U tom kontekstu se može shvatiti i sama definicija pojma socijalizacije deteta u porodici, pod kojim se podrazumeva proces transformisanja (u smislu izrastanja) individue u društvenu ličnost, poželjnu određenom tipu društva.⁴

Ovako postavljen problem socijalizacije deteta u porodici prelazi okvire ovog saopštenja, pa ćemo se zadržati na nekim njegovim pretpostavkama relevantnim za tematski okvir i pristup ovim istraživanjima.

Izvesno je da je socijalizacija, kao društveni proces, uslovljena unutrašnjim i spoljnim faktorima. U prve se ubrajaju urođeni, psihogeni

² Т. Ђорђевић, *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*, Зборник здравствених проучавања и испитивања села и народног живота IX, Библиотека Централног хигијенског завода 46, Београд, 1941.; С. Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, СКА, СЕЗБ књ. XVII, Етнографска грађа и расправе, Београд, 1911, 73—78.; П. Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузији*, САНУ, СЕЗБ књ. LXVIII, Друго одељење књ. 26, Београд, 1948, 183, 257—267.; Д. Милојевић-Радовић, *Обичаји о рођењу и одгоју деце у Поречју*, ГЕМ XXI, Београд, 1958, 241—253.; В. Николић-Стојанчевић, *Вранско Поморавље*, САНУ, СЕЗБ књ. LXXXVI, Одељење друштв. наука, *Живот и обичаји народни*, књ. 36, Београд, 1974, 331, 337 и др; R. First, *Seoska porodica danas*, Zagreb 1981, 119, 122, 126. З. Дивац, *Трансформације сеоске породице у савременим условима (истраживања у Доњему Увцу)*, Зборник радова ЕИ САНУ, књ. 17—18, Београд, 1985, 73—76. итд.

³ E. From, *Bekstvo od slobode*, Beograd, 1983, 246—247.

⁴ *Dictionnaire Quillet de Langue Francaise*, Paris, VII, 1948, kod: »Socialization«; M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Zagreb, 1977, kod: »Socijalizacija«; *Sociološki leksikon*, Beograd 1982, kod: »Socijalizacija ličnosti«.

činioci iz domena biološkog sazrevanja pojedinca, dok spoljne treba potraživati u kriterijumima koje postavlja društveno-kulturna sredina čiji je predstavnik, u našem slučaju, porodica.

Što se tiče prvog preduslova, zahvaljujući istraživanjima na polju psihijatrije, psihoanalize, socijalne psihologije, pedagogije i drugih nauka utvrđena je stupnjevitost psihološke evolucije deteta, koja obuhvata nekoliko stadija (stupnjeva).⁵ Svi ti stupnjevi tokom detinjeg rašćenja odražavaju njegove, uzrastom određene sposobnosti da prima uticaje iz spoljne sredine.

Drugi preduslov socijalizacije proističe iz vrednosnog sistema kulture čije obrasce ponašanja porodica »utiskuje« u psihički svet deteta, uključujući i njegovo aktivno sudelovanje. Porodica u tu svrhu koristi nekoliko instrumenata, a to su: identifikacija, poistovećenje deteta sa roditeljima i ostalim članovima porodice, zatim imitacija, oponašanje postupaka starijih (učenje po uzoru), i najzad, organizovani sistem vaspitnih mera koje porodica primenjuje u procesu učenja, odnosno edukacije i vaspitanja dece.

Ako bi to bile forme interakcije između deteta i spoljne sredine, koju nazivamo socijalizacijom, njegovu suštinu čine složeniji i dinamičniji odnosi iz sfere intelektualnog (na primer savlađivanje govora i obnazaca mišljenja) i emocionalnog razvitka deteta, u koje spada i oblast morala. To bi bili putevi kojima porodica svom novom članu prenosi »vrednosti, stavove, norme, a i šire društveno iskustvo prethodnih generacija«.⁶ Sve te kategorije delovanja na dete tokom socijalizacije se međusobno prepliću zavisno od nivoa dečjeg uzrasta i od nivoa kulture.

Govoreći o prevazi genetskog ili kulturnog u ovom procesu, o čemu u nauci ima neslaganja, izdvojicemo gledište po kome je red smenjivanja stadija psihogenetskog razvitka deteta konstantan, dok hronologija tog smenjivanja, odnosno vreme prelazanja iz jednog u drugi stadij, može da se menja, ne samo u zavisnosti od unutarne organskog sazrevanja deteta, već i od sredinskih uslova koji variraju od kulture do kulture. Saobrazno tome sazrevanje ličnosti može da usledi ranije ili kasnije.⁷

Tako postavljen problem socijalizacije pojačava interes za etnološkim proučavanjima ove vrste. Sistematska antropološka izučavanja na ovu temu vršena još 30-ih godina XX veka ukazala su na značajne razlike u ponašanju pripadnika različitih društava i kultura.⁸

I Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti započinjući sa kolegama iz Bratislave istraživanja porodične socijalizacije u tri područja uže Srbije (užičkom, kruševačkom i šabačkom) ima u vidu prvenstveno etnološki aspekt tih istraživanja. Mada se u našem slučaju u osnovi radi o homogenoj kulturi, postoje i lokalna odstupanja. Ona se umnogome mogu objasniti neujednačenostima prirodne sredine

⁵ R. Supek, *Psihologija i antropologija*, Beograd, 1981, 41, 118 i dr. Б. Малиновски, *Манија, наука и религија*, Beograd, 1971, 143—169 223.; Н. Рот, *Психологија личности*, Beograd, 1981, 154—161.

⁶ *Sociološki leksikon*, op. cit., kod: »Socijalizacija ličnosti«.

⁷ J. Piaget, *Problemi psihologije detinjstva*, Sociologija II, Zagreb, 1946—1966, 243—270.

⁸ M. Mid, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb, 1968, Isti pisac, *Sazrevanje na Samoi*, Beograd, 1978.

i etnodemografske strukture stanovnika, a zatim i kao posledica različitih etnosocijalnih procesa koji su se na tim područjima dešavali tokom proteklih vekova bezmalo do danas. Stoga bi bilo zanimljivo utvrditi da li i u kojoj meri te etnokulturne specifičnosti deluju na proces porodičnog učenja i osposobljavanja za život najmlađih stanovnika tih naselja?

S obzirom na obimnost samog predmeta ispitivanja, tematski smo se usmerili na rad, kao primarnu kulturnu vrednost, koja ima više funkcija: egzistencijalnu, sa ciljem da održi i sačuva život pojedinca, društvenu, jer proizvodi dobra koja okolina vrednuje i najzad psihološku, pružajući zadovoljstvo bavljenja poslom.

Vremenski, ispitivanja fiksiraju današnje stanje socijalizacije u porodici motivisane radom. Međutim, treba naglasiti da na socijalizaciju gledamo kao na dinamični proces, umnogome zavistan od ritma kojim se menja kultura čije obrasce porodične socijalizacije posmatramo. Otuda je naš zadatak da unutar današnje seoske porodice u ova tri područja, uz savremene obrasce socijalizacije, ispitamo i one normative koji su regulisali odnose između roditelja i dece u tradicijskoj patrijarhalnoj porodici, a sačuvali se do današnjeg dana. Da bismo to postigli opredelili smo se za različito strukturirane porodice: od dvogeneracijske, radničko-službeničke, nastanjene u prigradskim zonama sva tri gradska centra (Titovo Užice, Šabac, Kruševac), do proširene, višegeneracijske porodice iz udaljenih, manje pristupačnih naselja područja čiji su članovi pretežno vezani za poljoprivredu.

Tako koncipirana ova proučavanja nameću potrebu za interdisciplinarnim pristupom i korišćenjem više različitih izvora i tehnika ispitivanja.

Pri rekonstruisanju tradicijskog modela međusobnog ponašanja odraslih i dece od velike je važnosti ranije pomenuta bogata deskriptivna etnografska građa monografskog karaktera objavljena do 20-ih godina ovoga veka, odnosno do početka jačeg delovanja uticaja modernizacije tadašnjih srpskih varoši. Nezaobilazni su i podaci iz folklornog književnog stvaralaštva. Iz tog kruga izvorne građe posebno pominjemo tzv. uspavanke, od značaja za utvrđivanje emotivne komunikacije između starijih i dece, ili zagonetke, pomoću kojih je tradicijska porodica svoje najmlađe članove učila govoru i načinu mišljenja, i najzad poslovice, poznate po svojoj pragmatičnosti i mudrosti, izražavajući pogled na svet zajednice koja vrši porodičnu edukaciju. Evo nekoliko primera poslovice koje se mogu povezati sa našom temom, a zabeležili smo ih u zlatiborskom selu. To su: »Iver ne pada daleko od klade«, »Nema zrna bez pleve«, »Kako poseješ onako ćeš i požnjeti«, »Mator se konj ne uči rzati«, drugim rečima, »Mlado se drvo savija«, »Ko leti lađuje zimi gladuje« itd.

Za sticanje celovitije slike o načinima socijalizacije u današnjoj seoskoj porodici od neprocenjive vrednosti je uobičajena, a neprevaziđena metoda opservacije sa stacioniranjem u odabranim porodicama. Radi obezbeđivanja veće egzaktnosti terenskog rada nastojimo i na izgradnji instrumentarija, namenjenog posebno deci do 10 godina starosti, a posebno roditeljima i ostalim članovima porodice. U upitniku koji se odnosi na roditelje insistira se na tipu i strukturi porodice, a

unutar nje na diferenciranim ulogama oca, majke i ostalih subjekata porodične socijalizacije, što je sve od važnosti kako za utvrđivanje materijalnog i društvenog statusa porodice, tako i za bolje razumevanje emotivne povezanosti između njenih članova. Upitnik za decu omogućava da se njihov položaj sagleda ne samo u okviru porodice, već i u odnosu na školu i vršnjake.

Mada u ovom trenutku nismo za preciznija zaključivanja, ipak su neka uvodna uopštavanja moguća. Tako se već u ovoj prvoj fazi istraživanja prilično jasno izdvajaju savremeni obrasci porodične socijalizacije od onih pravila ponašanja u kući koja znamo iz tradicijskog porodičnog nasljeđa.

U savremene obrasce ponašanja prema deci, nastale u transformisanoj seoskoj porodici ubrajamo: civilizacijske standarde higijenskog prihvatanja i nege odojčeta, zatim kraći period dojenja, te hranjenje deteta prerađenom, konzerviranom hranom, izdvajanje dečje sobe u okviru stanbenog prostora, dečju odeću i opremu, kao i igračke industrijske izrade, proslavljanje rođendana, relativno rano suočavanje deteta sa sredstvima javnog informisanja (stripovi, televizija, videorekorderi itd.).

Ispod toga sloja izranjaju tradicijski elementi ponašanja koji uglavnom pripadaju ritualima oko samog rođenja, zaustavljanja dečjeg plača, obezbeđivanja zdravlja deteta (običaji babinje, krštenje, kravaj i dr.) a odnose se i na postupke porodice prilikom prvih dečjih koraka i izgovorenih reči.

Komentarišući deo terenskih podataka o socijalizaciji školske dece evidentno je da je edukativnu ulogu porodice uglavnom preuzela društvena zajednica, odnosno škola. Za razliku od ranije seoske porodice, koja je prema školovanju dece pružala otpor, i uključivala ih rano u radne procese domaćinstva, pozivajući se na autoritet oca, današnji roditelji, motivisani perspektivama koje pruža obrazovanje, potstiču decu, na račun kućnih poslova, prvenstveno na savlađivanje školskog gradiva. Zabeležili smo više takvih iskaza kao što su na primer ovi: »Prvo učenje pa sve ostalo«, ili »škola je najvažnija«, itd.

Posledica takvog stava starijih prema deci jeste da se između roditelja i dece pojačavaju razlike u znanju, što takođe može da se ilustruje primerima. To kod dece, rekli bismo, stvara izvestan osećaj superiornosti, a pre svega sigurnosti, a kod nekih roditelja divljenje, ali i izvesnu zbunjenost. Evidentno je i to da se roditelji, u nedostatku dečje pomoći u radu kako kažu »žrtvuju za svoje đake«, a šta ovi sami i uviđaju, pa se kod izvesnog broja dečaka i devojčica javljaju znaci razumevanja, delom i sažaljevanja roditelja. Ja vidim da oni mnogo rade da bismo mi imali«, izjavljuje o svojim roditeljima osmogodišnjak iz Velikog Siljegovca. Sve ovo navodi na razmišljanje o jačem ispoljavanju individualiteta kod dece, njihovog samostalnijeg i slobodnijeg izražavanja misli i osećanja, čak i u sferi pripadanja svome polu.

Na kraju bismo postavili pitanje: nije li tradicijska porodica svojom edukativno-vaspitnom ulogom insistirala na dužem trajanju dečjeg mentaliteta ličnosti, što je pretpostavljeno veću zavisnost od starijih, i poštovanje porodične hijerarhije, pa je zato i razvijala osobine trpeljivosti, stidljivosti i poslušnosti, dok današnja porodica savremenijim na-

činima podizanja i obuke svoga podmlatka, uz delovanja društvene zajednice skraćuje taj period u korist slobodnije i zrelije ličnosti?

Odgovori na takva i slična pitanja zahtevaju bogatiju empirijsku osnovu i preciznije komparativne analize. Međutim, nagoveštavanja ove vrste indikativna su ne samo za proučavanje porodične socijalizacije, već i za određivanje uloge naselja, kao društvene zajednice, u socijalizaciji odraslih, a što predstavlja drugi deo tematskog kompleksa zajedničkog istraživanja Etnografskog instituta iz Bratislave i Etnografskog instituta iz Beograda, o čemu je ovom prilikom i bilo reći.

Desanka Nikolić

ON THE PROBLEM OF ETHNOLOGICAL STUDY OF
SOCIALIZATION

(Cooperation of Ethnographic Institute of Serbian Academy of Arts and Sciences
with Ethnographic Institute of Slovak Academy of Sciences)

— Summary —

This work deals with the problem of ethnological study of child socialization in family, which is one of the subjects of joint investigations by Ethnographic Institute of Slovak Academy of Sciences from Bratislava and Ethnographic Institute of Serbian Academy of Arts and Sciences from Belgrade.

The author presents the theoretic and methodological framework of the survey, explains the subject and the sources in detail, and concentrates particularly on the techniques of fieldwork.

At the end he mentions the initial results of his field investigations in villages of West and Central Serbia. He points out that they have perceived certain differences in family socialization of preschool and school children in traditional and modern villages which are important for the investigation of the consequences of that process on a personality.
